

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISBN:1300-9702 e-ISBN: 2149-3243

İRAN KAYNAKLARINA GÖRE ŞAH RIZA PEHLEVİ DÖNEMİ İRAN-ALMANYA SİYASİ İLİŞKİLERİ (1925-1941)*

Iran-Germany Political Relations in the Shah Reza Pahlavi Period According to Iran Sources (1925-1941)

Necati TÜRKAY¹ ve Erdal AÇIKSES²

¹Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Elazığ, necatiturkay@hotmail.com, orcid.org/0000-0003-0489-8498

²Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, eacikses@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4275-7015

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
17.02.2021
Kabul/Accepted:
25.08.2021

DOI:

10.18069/firatsbed.881985

Anahtar Kelimeler

Şah Rıza Pehlevi, İran,
Almanya.

ÖZ

İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra Rıza Pehlevi, İran şahı olarak iktidara geldi. Bu döneme kadar İran, uzun yıllar boyunca Rusya ve İngiltere'nin nüfuz alanı içinde yer almaktaydı. Bu nedenle İran, Rusya ve İngiltere'nin sömürgesi altında başta ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok alanda yıpranmıştı. Rıza Pehlevi, İran'ı İngiltere ve Rusya'nın kısırcından kurtarmak için bu ülkelere rakip ve güçlü bir Avrupa ülkesi olan Almanya ile ilişkiler geliştirerek İran dış politikasını kendi döneminde bir denge siyasetine dönüştürdü. İran coğrafyasında Rus, İngiliz ve Alman çıkarlarının çatıştığı bu dönemde İran dış politikasında tarafsızlık ilkesini kullanan Rıza Pehlevi, Almanya ile ilişkilerini iktidarı boyunca İngiltere ve Rusya'ya karşı bir dengeleyici unsur olarak kullandı. Rıza Şah'ın İran dış politikasında geliştirdiği bu yöntem, İran'ın belirli bir süre için gelişmesini ve kalkınmasını sağladı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkileri, Müttefiklerin İran'ı işgal etmesi, kendisinin tahttan indirilmesi ve sürgün edilmesiyle sonuçlandı.

ABSTRACT

After the collapse of the Qajar Dynasty in Iran, Reza Pahlavi came to power as the Shah of Iran, until this period, Iran was within the sphere of influence of Russia and England. For this reason, it was worn out from many areas, primarily economic and political, under the colonization of Iran, Russia and Britain. Reza Pahlavi turned Iran's foreign policy into a balance policy in his time by developing relations with Germany, a rival and strong European country to these countries in order to free Iran from the grips of Britain and Russia. Rıza Pahlavi, who used the principle of neutrality in the "Iranian Foreign Policy" in this period when Russian, British and German interests were in conflict in the Iranian geography, used his relations with Germany as a balancing factor against Britain and Russia during his rule. This method developed by Reza Shah in Iran's Foreign Policy enabled Iran to develop and develop for a certain period of time. II. With the start of World War II, Reza Shah's relations with Germany resulted in the Allied invasion of Iran, his deposition and exile.

Keywords

Shah Reza Pahlavi, Iran,
Germany.

Atıf/Citation: Türkay, N., AçıkSES, E., (2021). İran Kaynaklarına Göre Şah Rıza Pehlevi Dönemi İran-Almanya Siyasi İlişkileri (1925-1941), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 3(1311-1320).

Sorumlu yazar/Corresponding author: Necati TÜRKAY, necatiturkay@hotmail.com

*Bu çalışma "20. Yüzyıl İran Coğrafyasındaki Siyasi Gelişmeler(1925-1979)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Kaçar Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Rusya ve İngiltere'nin İran'da artan sömürgecilik faaliyetleri, Rıza Pehlevi'nin iktidarı döneminde İran'ın Almanya ile olan ilişkilerinin geliştirilmesinde etkili olmuştur. Rusların tarihi "Sıcak Denizlere İnme Politikası" doğrultusunda İran coğrafyasında takip ettiği yayılmacı politikalar, İran ile Rusya'yı 1804 yılından itibaren Güney Kafkasya'ya hâkim olma mücadelesiyle karşı karşıya getirmişti. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşması'nın imzalanması ile İran'ın büyük miktardaki toprakları, Rusya'nın kontrolüne geçti (Yeşilot, 2008:188). Bunun yanında İran coğrafyasını Hindistan'daki sömürgelerine açılan bir kapı olarak gören ve ülkenin zengin yer altı kaynaklarını kontrolü altına almak isteyen İngiltere, uyguladığı sömürgeci politikalarla İran'ı içinde bulunduğu zor koşullara sürüklemişti (Kaydari, 1296:2).

31 Ekim 1925'te İran Millî Meclisi'nden çıkartılan yasa ile Kaçarlar Hanedanlığı son bulmuştu. Bunun üzerine 12 Aralık 1925'te İran Kurucular Meclisi toplanarak İran'ın yeni rejimini "Meşrutî Krallık" olarak belirleyip ülkenin idaresini millet adına Kaçarlar Dönemi'nde savaş bakanlığı yapan Rıza Han'ın şahsına verdi. Ayrıca İran Kurucular Meclisi: "İran Şahinşahlığı nesiller boyu Rıza Şah'ın erkek evlatlarında kalacaktır." kararıyla Rıza Şah'ın hanedanlığını ilan etti. 25 Nisan 1926'da ihtişamlı bir taç töreniyle büyük oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi veliyaht tayin eden ve hanedanlık ismini "Pehlevî" olarak belirleyen Rıza Şah, İran'da Kaçarlardan sonra yeni bir dönemi başlattı (Sanghvi, 1971:37).

Sömürgeciliğin hız kazandığı ve devletlerarası rekabetin I. Dünya Savaşı ile çatışmaya dönüştüğü bir tarihsel sürecin ardından 1925 yılı itibariyle İran şahı olan Rıza Pehlevi; İran coğrafyasında, sömürgeci devletlerin güç mücadelelerine ve çıkar çatışmalarına şahitlik etmişti. Kaçarların ardından son derece yıpranmış olarak devraldığı İran'ı kalkındırmak için çabalayan Rıza Şah, uyguladığı sert ve otoriter uygulamalarıyla halkın tepkisinden de kurtulamamıştı. İran'daki iç kargaşayı büyük ölçüde gideren Rıza Pehlevi, İran'ı dünya siyasetiyle bütünleştirmek için ülkesinin stratejik konumuna bağlı dış politika esasları belirlemeye başladı (Garthwaite, 2011:21).

Rıza Şah'ın takip ettiği dış politika, İngiltere ve Rusya'nın İran'daki sömürgecilik faaliyetlerini durduracak nitelikte bir güç dengesi kurma amacını taşımaktadır. Bu nedenle Almanya, İran'ın dış politikasında, Rusya ve İngiltere'nin İran'daki sömürgecilik faaliyetlerine karşı dengeleyici bir güç unsuru olarak yer almıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Almanya, savaş sonrası yıpranmış durumunu telafi etmek amacıyla yoğun bir kalkınma programı geliştirdi. Bu program, ülkede hammadde açığını hissedilir düzeyde ortaya çıkarmıştı. Almanya, bu durumdan hareketle İngiltere sömürgesi altında bunalmış ve yıpranmış coğrafyalarda yaşayan toplumlar ve devletlerle iş birliği arayışına girdi. İran, bu nedenle Almanya için iyi bir seçenek olabilirdi. Rıza Şah ise Alman teknolojisini İran'ın kalkınmasında ve sanayileşmesinde kullanmayı tasarlamaktaydı. Böylece hem İran üzerinde devam eden İngiliz-Rus baskısı dengelenecek hem de ülkenin kalkınmasında ve sanayileşmesinde Alman teknolojisi kullanılacaktı(Zevki, 1368:18).

Bu amaçlarla gelişen İran-Almanya ilişkileri, Rıza Şah'ın iktidarı süresinde iki dönem olarak incelenmektedir. İlk dönem 1925-1933 yılları arasında Almanya'da Weimar Cumhuriyeti Dönemi'ni kapsamaktadır. İkinci dönem ise Nasyonalist Sosyalistlerin iktidarını; yani 1934-1941 yıllarını içermektedir(Refi ve Merzbalı,1397:118). Özellikle Naziler Dönemi'nde devam eden İran-Almanya ilişkileri, Şah Rıza Pehlevi'nin II. Dünya Savaşı sonrası İran'ın geleceğine dair planladığı riskli bir dış politika tercihi olarak görülmektedir.

2. Weimar Cumhuriyeti Dönemi İran-Almanya İlişkileri

Rıza Pehlevi'nin saltanatının ilk yıllarından itibaren başlayan bu dönem, İran ve Almanya'nın ekonomik kalkınmaya öncelik veren politikaları doğrultusunda ilerledi. Bu dönem İran-Almanya ilişkileri; iktisadi, sosyal ve kültürel alanda sürdürüldü. Weimar Cumhuriyeti'nin siyasal yapısı, sosyal demokrat olması nedeniyle, İran'daki Rıza Şah idaresi ile yönetim anlayışı bakımından çelişmekteydi; ancak Almanya açısından İran sahası, gelişen sanayisine hammadde ve Alman mallarına pazar olarak görüldüğü için İran-Almanya ilişkileri hızla ilerledi (Rahmani, 1384:30).

Almanya'nın İran ile ticareti gelişirken bölgede faaliyet gösteren Alman havayolu şirketi Junkers, 1926'da İran ile yapılan bir anlaşmada beş yıllığına İran'ın hava sahasını kullanma imtiyazı elde etmişti. Bu durumdan

rahatsız olan İngiltere, İran'a hava sahasını Almanya'ya kullandırmaması; hatta Alman uçaklarına hava sahasını kapatması yönünde baskılar yapıyordu. Almanya ise bu anlaşmanın İran ile Almanya arasında yapıldığını belirterek ülkesi için stratejik öneme sahip olan bu anlaşmadan dolayı İran'ı İngiliz baskısına karşı destekliyordu. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) ise Almanya ile yapılan havayolu anlaşmasına karşılık Tahran-Moskova arasında bir hava hattı kurmak için harekete geçti. İran ile Rusya arasında 1927-1932 yıllarını kapsayan bir havayolu anlaşması yapıldı; ancak Rusya'nın bu girişimi, uygulamada Alman havayolu şirketi Junkers kadar etkili olmadı (Beygedli, 1386:18). Junkers'in İran ile yaptığı anlaşmanın süresinin tamamlanmasının ardından bir başka Alman havayolu şirketi Lufthansa, İran ile anlaşma imzaladı. Bu anlaşmayla Almanya, İran'ın havayolu olarak Avrupa'ya açılan kapısı durumuna gelmişti (Zevki,1368:19).

Rıza Şah, dış politikasında Almanya ile ilişkilere büyük önem veriyordu. Bu kapsamda 1926 tarihinde Saray Bakanı Timurtaş Berlin'e gönderildi. Berlin'de bir dizi görüşmeler gerçekleştiren Timurtaş, bu görüşmeler neticesinde, Almanya ile 1926 tarihli bir ticaret anlaşması imzaladı. Söz konusu anlaşma, Alman mallarının demir yolu ile serbestçe İran'a girişini içermekteydi. Böylece Almanya, II. Dünya Savaşı öncesine kadar yıllarca İngiltere'nin açık pazarı olan İran'a açılarak mallarının serbestçe girişine dair bir imtiyazı elde etmiş oldu (Beygedli, 1368:20). Almanya ile İran arasında yapılan ticaret anlaşması dâhilinde, Alman mallarının İran'a taşınması ve buradan pazarlanmasına karşılık İran'da yeni demir yolları inşa etme ihtiyacı ortaya çıktı. Bunun için İran Almanya'dan 40 milyon Alman markı kredi aldı. 1928 yılında İran ile Almanya arasında imzalanan kredi anlaşması, İran'ın demiryolu altyapısını yenileme ve geliştirme amacını taşıyordu (Beset, 1388:206).

İran, Almanya ile yaptığı anlaşmalara 1929 yılının şubat ayında bir yenisini daha ekledi. Bu anlaşma, Almanya'nın sanayi, ticaret ve teknolojisinde etkin rol oynayan Alman teknik uzmanlarının İran'ın kalkınma programında görev almalarını içeriyordu (Nakibzade, 1383:136-137). Bu anlaşmaya bağlı olarak "Rıza Şah Dönemi İran-Almanya İlişkileri" bir adım daha ileri gitmiş, söz konusu ilişkiler Alman teknik uzmanları vasıtasıyla iş birliğine dönüşmüştü. Böylece kaydedilen İran-Almanya yakınlaşması, İngiltere'nin İran politikasının değişmesine de neden olmuştu.

İran, 1929 yılına doğru baş gösteren Dünya Ekonomik Buhranı karşısında önemli kayıplar vermeye başlamıştı. Zira İran, Almanya gibi bir sanayi ülkesi değildi. İran'ın Almanya'ya ihracatı; tarım ürünleri, işlenmemiş maden cevheri ve el sanatlarına dayalı halı ve kilim ticaretinden oluşuyordu. Almanya, başta otomotiv sanayisi olmak üzere birçok alanda sanayi mamulü olan mallarını, İran'a ihraç etmekteydi. Yüksek fiyatlara alınan söz konusu Alman mallarına karşılık İran'ın ihraç kaleminde yer alan mallarının düşük fiyatlandırılması, Almanya ile İran arasında dış ticaret açığını beraberinde getirmişti. İran hükümeti, Dünya Ekonomik Buhranı'nı da bahane ederek dış ticaret açığını giderme adına bazı ihtiyaç fazlası malların ithalatında kısıtlamalara gitti. Bu konuyla ilgili olarak İran Milli Meclisi'nden yasa da çıkaran İran hükümeti, bu hamlesiyle Almanya ile ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştu (Beset,1388:29). Her şeye rağmen Almanya ile İran arasında Weimar Cumhuriyeti döneminde sürdürülen ilişkiler, İran'a sanayide ve kalkınmada önemli gelişmeler sağladı. Almanya; İran'a bu sayede çimento, cam, kâğıt, mensucat, maden işleme fabrikaları başta olmak üzere birçok alanda üretim yapan fabrika ve imalathane kazandırmıştı (A.Emini, 1388:277).

İran ile Almanya'nın Weimar Cumhuriyeti dönemindeki ilişkileri, sadece sanayiye ve ekonomiye bağlı gelişmemişti. Bu dönem, aynı zamanda eğitim ve kültürel alanında da iş birliğini içermekteydi. Bu kapsamda Almanlar, Tahran'da 1925'ten itibaren sanayi alanında yetişmiş iş gücünü arttıracak İranlıların eğitilmesi için teknik okullar açmaya başladı. Bu okullar, teknik bilgilerin yanı sıra Alman dili ve kültürünü tanıtacak ders içeriklerini de eğitim ve öğretim programına dâhil edilmiş, eğitim dilini Almanca olarak belirlemişti. İran'daki Alman okulları bir taraftan Almanya öncülüğündeki sanayi kuruluşlarına nitelikli insan gücü yetiştirirken diğer taraftan yetişmiş iş gücünü Alman kültürü etrafında birleştiriyordu. Böylece İran'da Almanya yanlısı yetişmiş bir halk kitlesi, Alman okullarından mezun olarak ortaya çıkmıştı (Mumen, 1380:151).

Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkilerde oldukça önemseydiği konuların başında şüphesiz İran ordusunun Alman silahları ile donatılarak modernize edilmesi yer alıyordu. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerde İran tarafından en stratejik konu olarak değerlendirilmekteydi. Ancak Almanya'nın I. Dünya Savaşı sonrasında imzaladığı Versay Anlaşması, Almanya'ya askerî alanda birçok kısıtlama getirmişti. Buna karşılık İran, Almanya nezdindeki girişimleri sonucunda gayriresmî olarak Almanya'nın silah teknolojilerinden faydalanarak Alman askerî uzmanların İran ordusunun modernizasyonunda görev almasını sağladı. Rıza Şah, ilk olarak İran

Orduları Başkomutanı İsmail Han'ı Almanya'ya askerî işbirliği, silah ve teçhizat temini konularını görüşmek üzere gönderdi. Almanya, ilk etapta bir savaş anında İran'a altı ay kadar yetecek miktarda fişek ve makineli tüfek gönderdi. Bunun yanında Alman hükümeti, İran'a "Hertman" adında bir askerî danışman atadı. Hertman, İran ordusunun Almanya öncülüğünde modernizasyonu konusunda bir program hazırladı (Dilfani, 1378:82-86). Aynı dönemde İran'da Alman uzmanların görev aldığı askerî eğitim veren okullar açıldı. Bu okullarda Alman askerî uzmanlar, İranlı askerlere askerî eğitim vererek Alman silah teknolojisini İranlı subaylara tanıttıyordu. Bunun yanında İran ordusuna mensup subaylar, daha ileri ve modern askerî eğitimler almak için Almanya'ya gönderilmişti. Ayrıca İran'a Alman askerî uzmanların yardımıyla fişek, Alman-Çekoslovak ortaklığı ile makineli tüfek fabrikası da kurulmuştu (Katuzyan, 1390:243).

İran-Almanya iş birliği İran coğrafyasında emelleri olan İngiltere'ye ve yayılmacı SSCB'ye karşı Rıza Şah'ın geliştirdiği önemli bir denge siyasetiydi. İran ile Almanya'nın ekonomik, ticari, kültürel ve askerî ilişkileri, Almanya'daki Weimar Cumhuriyeti döneminde hızlı başlamıştı. Ancak 1930'un başlarında Almanya'ya gönderilen İranlı öğrenciler üzerinden Rıza Şah aleyhine Almanya'da propagandalar yapılmaya başlanmıştı (Pira, 1379:222). İran ile Almanya arasındaki ilişkileri sabote etmek için Rıza Şah aleyhtarlığı, İran Komünist Partisi üyeleri, tarafından Almanya'da sistemli bir propaganda faaliyetine dönüştürülmüştü. Propagandasını "Peykar" isimli dergi vasıtasıyla yayan İran Komünist Partisi, hedefine Almanya'ya eğitim için giden İranlı öğrencileri koymuştu. Peykar adlı dergide yazılan aleyhte yazılar, İranlı öğrencilere dağıtılıyordu. Rıza Şah aleyhinde bir Komünist harekete dönüşen bu propaganda faaliyetleri, İran hükümetini rahatsız etmekteydi. Bu nedenle Almanya nezdinde itiraz girişimlerinde bulunan İran hükümeti, söz konusu şahısların Almanya'dan sınır dışı edilmesini sağladı. Ancak Almanya'da Rıza Şah aleyhtarlığı devam ediyordu. Bu sefer Almanya'daki İran Merkezi Komünist Komitesi Partisi tarafından "Sitare-yi Sorh" isimli bir dergi daha Rıza Şah aleyhinde yayın yapmaya başlamıştı. Ayrıca 26 Ekim 1931 tarihli "Evening" adlı bir Alman gazetesi "Şarkın Diktatörü" başlıklı bir makaleyle Rıza Şah idaresini eleştiriyordu. Bu gelişmeler, Weimar Cumhuriyeti dönemi Almanya ile İran arasında ilişkilerin gerilmesine neden olmuştu. Alman basınında artan Rıza Şah aleyhtarlığı yazılar ve propaganda faaliyetleri, artarak devam ediyordu. Almanya'nın Rıza Şah aleyhine yürütülen bu faaliyetleri önleyememesi Rıza Şah'ı tahrik etmiş; hatta Rıza Şah'ın emri ile Almanya'daki İran Büyükelçiliği çalışanlarının Almanya dışına çıkması talimatı verilmişti(Mumen, 1380:160). Bununla da yetinmeyen Rıza Pehlevi, İran'da çalışan Alman uzmanların da derhal sınır dışı edilmesi emrini vermişti. Rıza Şah'ın Almanya'ya olan bu tepkisine karşılık, Almanya hükümeti de Rıza Şah aleyhinde yayın yapan söz konusu yayın organlarını tek tek kapatarak çalışanlarını Almanya dışına çıkartmıştı (Katuzyan, 1390:245). Ancak Alman hükümetinin çabalarına rağmen Almanya'da Rıza Şah aleyhtarlığı Komünist grupların yürüttüğü faaliyetler önlenemiyordu. Bu nedenle İran-Almanya arasındaki soğukluk Weimar Cumhuriyeti döneminde giderilemedi. Bu olumsuz durum, Weimar Cumhuriyeti idaresinin sonuna kadar devam etti(Mumen,1380:163-164). İki devlet arasında son dönemlerde gelişen gerginliğe rağmen Weimar Cumhuriyeti dönemi İran-Almanya ilişkileri; İran'ın sanayi, ticari, askerî, kültürel ve ekonomik yönden kalkınmasına katkı sağlamıştı. İran'ın Almanya gibi güçlü bir Avrupa ülkesi ile geliştirdiği ilişkiler, İran tarafından yıllarca sömürgesi altında ezildiği İngilizlere ve Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştı.

3. Naziler Dönemi İran-Almanya İlişkileri

Almanya'da Hitler'in iktidarı ele geçirmesiyle İran-Almanya arasında Weimar Cumhuriyeti döneminden kalan soğuk ilişkiler giderildi. Bu dönemde Hitler, Rıza Şah aleyhine Almanya'da yürütülen bütün Komünist grupların varlığına son vererek onların Rıza Şah aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerini durdurdu. Almanya'nın Rıza Şah aleyhine yürütülen faaliyetlere karşı gösterdiği sert tutum, İran ile Almanya arasındaki ilişkilerin gelişmesini sağladı (Pira, 1379:228).

Hitler, Almanya'da iktidara gelince Alman basınına kontrolü altına alarak Nazilerin propaganda aracı yapmıştı. Böylece, Almanya'da Rıza Şah aleyhine sürmekte olan propaganda faaliyetleri de sonlanmış oldu. Almanya'nın bu tutumu, Rıza Pehlevi üzerinde olumlu bir etki yaptı. Ayrıca Hitler ve Rıza Şah'ın Nasyonalizm'den beslenen milliyetçilik anlayışları, güçlü, milliyetçi ve disiplinli esaslara dayalı ordu kurma fikirleri, benzer özellikler taşımaktaydı. Benzer fikirler, Rıza Şah'ın Hitler'e olan sempatisini arttırmıştı (Beygedli, 1386:368).

Hitler'in Avrupa'daki hızlı yükselişi, Rıza Şah'ın ilgisini her geçen gün Almanya üzerinde yoğunlaştırıyordu. Rıza Şah'a göre bu dönemde Almanya ile kurulacak iyi ilişkiler, İngiltere ile SSCB'nin İran üzerindeki etkisini hafifletecek ve bu ortamdan İran güçlenerek kendi istikametine devam edecekti.(Furan, 1383:368). Hitler de I. Dünya Savaşı sonrası, imzalanan Versay Anlaşması ile birçok alanda kısıtlamaya tabi tutulan ve Avrupa karasına sıkışan Almanya'yı Avrupa'nın en büyük gücü hâline getirmek istiyordu. Bu hedef, Almanya'nın Avrupa kıtası dışında yeni ilişkilere, iş birliklerine ve yeni nüfuz alanlarına ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu alanlar içerisinde İran coğrafyası, Almanya için önemli fırsatlar sunmaktaydı(Beset, 1388:31-32).

Almanya'nın Avrupa dışında İran'ın da içinde bulunduğu coğrafyalara açılması gerektiğini belirten Nazi ideolojisinin kurucusu Alfred Rosenberg, 12 Mart 1934 tarihli bir Alman gazetelerinde Almanya'nın Avrupa dışındaki nüfuz alanlarının haritasını yayınladı. Bu haritada; Balkanlar'dan Türkiye sınırına, İran'dan Hindistan sınırına kadar olan kısımda Almanya'nın nüfuz alanları işaretlenmişti. Almanya, bu haritayla İran'ın kendi politikaları açısından önemini de ifade etmekteydi (Pira, 1379:249).

Almanya, Hitler'in iktidarında İran'a karşı ilk somut adımı 1935'te İran'la bir ticaret anlaşması yaparak attı. Bu anlaşmaya göre; üç yıl süresince Almanya ile İran arasındaki ticaret hacmi, her yıl 40 milyon Alman markı olarak tayin edilmişti. İran ile Almanya arasında karşılıklı ticaretin yeniden başladığı bu dönemde, Almanya'dan ithalatı yapılan otomobil ve sanayi ürünlerine karşılık, İran'ın ihracatında tarım ürünleri ve işlenmemiş madenler yer alıyordu. Bu ticaret anlaşması, Alman sanayisine ve İran'ın tarım sektörüne canlılık kazandırmaya başlamıştı. Söz konusu anlaşmanın süresinin dolmasının ardından İngiltere ve SSCB'nin bütün muhalefetine rağmen bu anlaşma, 1939'da daha kapsamlı olarak yenilendi (A.Emini, 1388:277).

Hitler'in iktidarı döneminde İran ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkilerin bir politikaya dönüştüğü 1935 yılında, Almanya Ekonomi Bakanı Dr. Şaht İran'a bir seyahat gerçekleştirdi. Rıza Şah'ı ve İran'ın iktisadi müesseselerini ziyaret eden Dr. Şaht, bu ziyareti ile İran-Almanya arasında yapılacak bütün iktisadi ilişkilerin alt yapısını oluşturdu. İki devlet yetkililerinin imzaladığı protokoller ile yasal zemine oturtulan ticari ilişkiler, İngiltere ve SSCB'nin bütün baskılarına rağmen anlaşmalarla sonuçlandı(Ezgandi, 1383:80). Rıza Şah, Almanya ile olan ticari ilişkilerin hız kazanmasına büyük önem veriyordu. Bunun için 1936 yılında Berlin'de her iki ülkenin ticari ilişkilerini düzenleyecek bir koordinasyon merkezi de açılmıştı(Beset, 1388:213).

Almanya, İran'la ticari ilişkilerini İngiltere ve Rusya'ya karşı süratle geliştirmiyordu. Bunun için Almanya, İran'da deniz ticaretinin altyapısını da inşa etmeye koyuldu. Almanya; Hamburg Limanı'nı İran'ın Fars Körfezi'nde bulunan Hürremşehr, Bender Abbas, Bender Şahpur limanları ile ticari olarak birbirine bağlayacak çalışmaları başlattı. Almanya'ya ait gemi yapım şirketi "Hanza" İran'ın bu limanlarına gemi yapım ve onarım fabrikaları kurdu. Bu fabrikalar, aynı zamanda İran'ın söz konusu limanlarını daha modern bir yapıda hizmet vermesi için de ıslah ediyordu. Görünüşte ticari bir faaliyet olan bu Alman girişimi, aslında Almanya'nın İngiltere'ye karşı Hindistan ve Uzak Doğu'daki deniz üslerini oluşturuyordu(Beygedli, 1386:19). Bunun yanında Almanya havayolu şirketi Lufthansa 1937'de İran'a yapmakta olduğu sefer sayılarını arttırmıştı. Berlin'den Tahran, Meşhed, Kabil, Bağdat ve Şam'a seferler yapılarak hem İran'a hem de Orta Doğu'nun önemli merkezlerine hava hatlarını kurulmuştu. Ulaşım ağlarını İran üzerinden diğer Orta Doğu ülkelerine yayan Almanya, böylece bölgeye hızlı bir ekonomik ve askerî açılımı gerçekleştiriyordu(Beset, 1388:32).

İran, Almanya ile Hitler döneminde sadece ticari ve iktisadi yönden ilişkilerini geliştirmiyordu. Bunun yanında Almanya'dan çok sayıda silah ve silah sistemleri satın almaya devam ediyordu. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla İran her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da savaşın kazanan tarafının Almanya olmasını çok istiyor ve stratejisini bu yönde geliştirmiyordu; çünkü İran, yıllarca İngilizlerin ve Rusların işgalinden ve sömürsünden yıpranan halkıyla İngiltere'ye ve Rusya'ya husumet beslemekteydi. Bundan hareketle II. Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan Almanya'nın dostluğu, İngiltere ve Rusya'ya karşı önemli fırsatlar sunabilirdi. Bu vesileyle İran, bütün politik hamlelerini II. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın galibiyeti üzerine kurgulamıştı (Beset, 1388:34). Devletler arası kutuplaşmanın hız kazandığı bu süreçte Rıza Şah, ilerleyen İran-Almanya ilişkileri için bir taraftan dünya kamuoyuna bu ilişkilerin sadece iktisadi ve ticari ilişkiler çerçevesinde ilerlemekte olduğunu duyurarak söz konusu kutuplaşmanın tarafı olmadıklarının mesajını vererek Müttefiklerin İran üzerine sürmekte olan baskılarını hafifletmeye çalışmaktaydı (Muhdevi, 1385:399). Ancak Almanya, İran politikasını rekabet içerisinde olduğu İngiltere ve SSCB'yi İran'ın stratejik konumundan faydalanarak sıkıştırmak ve bu yolla onları Avrupa dışında mağlup etmek üzerine tasarlamıştı. İran'ın ekonomik ve askerî alt yapısı, Almanya'nın planladığı söz konusu projeye uygun olmadığından Almanya,

gelişmiş sanayisi ve askerî gücü ile İran'ı kendi çıkarları doğrultusunda modernize etmeye koyulmuştu. İran ise Alman-İngiliz ve Rus rekabetini fırsata dönüştürüp Almanya'nın sanayisinden ve teknolojisinden faydalanmayı düşünmekteydi. Bu temel amaçlar etrafında II. Dünya Savaşı sürecine giren İran-Almanya ilişkileri, savaş sonrası Almanya'nın galibiyetine bağlı politik hedefleri içermekteydi. II. Dünya Savaşı sürecinde Almanya'nın galibiyeti üzerine politikalarını kurgulayan Rıza Pehlevi, savaş sürecinde de Almanya ile yakın ilişkilerini sürdürdü (Dilfani, 1378:92). Rıza Pehlevi'nin II. Dünya Savaşı süresince Almanya ile ilişkilerini sürdürme stratejisi, aynı zamanda savaşın seyrine bağlı olarak İran'ın işgaline de neden olmuştur.

4. II. Dünya Savaşı Döneminde İran Almanya İlişkileri

II. Dünya Savaşı, "1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve buna karşılık İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başlamıştı"(Woodruff, 2006:57). Almanların Polonya'ya saldırmasının uluslararası bir hâl alacağını ve söz konusu durumun bütün dünyaya yayılacağını öngören İran, bu çatışmalarda tarafsız kalacağını açıkça ilan etti (Zevki, 1367:28). Avrupa'da başlayan bu savaşta İran Şahinşahi Devleti'nin tarafsız kalacağını belirten Başbakan Muhammed Cem, İran'ın tarafsızlığını savaş sonuna kadar koruyacağını duyurdu (D.Emini,1320:7). İran hükümeti; tarafsızlığını tüm dünyaya ilan etmesine ek olarak, İran Dış İşleri Bakanlığı vasıtasıyla II. Dünya Savaşı'na katılan bütün ülkelere notalar gönderip İran'ın tarafsızlığını yineleyerek İran'ın savaştan uzak duracağını vurgulamış İran'ın tarafsızlığına karşı, savaşa katılan bütün ülkelerden saygı göstermelerini istemişti (Ali, 1379: 38).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından İran'ın savaşı kendi ülkesinin dışında tutma çabası, onu tarafsız kalmaya zorlamaktaydı. Çünkü İran, yıllarca büyük ülkelerin güç mücadelelerine ve çıkar çatışmalarına sahne olmuştu. Bu durumdan oldukça zarar gören İran, tekrar büyük bir dünya savaşının yıkıcı etkisi içerisine girmek istemiyordu. Uzun yıllar İngiltere ve Rusya'nın kışkırttığı ekonomik zorluklar yaşayan İran, Rıza Pehlevi döneminde söz konusu bu hâlden kurtulmak için büyük mücadeleler vermiş kısmen de başarılı olmuştu. Bu bağlamda İran'ın tekrar savaşa sürüklenmesi, ülkeyi eski günlerine geri götürebilir, Rıza Pehlevi döneminde kaydedilen birçok alandaki ilerleme yitirilebilirdi. Bunun için en makul yol, İran'ın savaş dışı kalarak tarafsızlığını korumasıydı. İran, her ne kadar II. Dünya Savaşı sürecinde tarafsız kalacağını açıklasa da Almanya ile ilişkilerinden sağladığı ilerlemeleri sürdürmek ve savaş sonrası olası Alman zaferinden de faydalanmak istemekteydi. Bu nedenle İran yönetimi, Almanya ile olan ilişkilerini II. Dünya Savaşı döneminde de sürdürdü (Ezgandi, 1383:168).

İngiltere, II. Dünya Savaşı sürecinde deniz yolu ile Alman mallarının İran'a ulaşmasını önlemek için çabalıyordu(Zevki, 1368:24). İngiltere, II. Dünya Savaşı döneminde dahi ilerleyen Almanya-İran ilişkilerinden oldukça rahatsızdı. Bu tavrını İran yönetimine her fırsatta baskı yaparak göstermekteydi. Ancak Şah Rıza Pehlevi, İngiliz baskılarına rağmen Almanya ile olan ilişkilerini ilerletmekte kararlıydı. Bu doğrultuda 29 Kasım 1940 yılında İran ile Almanya arasında yeni bir ticaret anlaşması daha imzalanmıştı. Bu anlaşma, deniz yolu ile Almanya'dan İran'a giden malların İngiliz donanması tarafından engellenmesi riskine karşı Almanya ile Sovyet Rusya arasında 23 Ağustos 1939'da yapılan saldırmazlık anlaşması gereği söz konusu sevkiyatın Rusya'dan geçişini de içermekteydi(Beset,1388:30).

Almanya ile İran arasındaki ticari ilişkiler, 29 Kasım 1940 tarihinde yapılan ticaret anlaşması ile SSCB toprakları kullanılarak karadan sürdürülmeye başladı. Bu anlaşma Almanya'nın SSCB'ye saldıracağı 22 Haziran 1941 tarihine kadar devam etti(Zevki,1368:29). Ancak Almanya, Sovyetler Birliği ile arasında saldırmazlık anlaşması olmasına rağmen 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırdı. Bu durum, İran ile SSCB ilişkilerini de doğrudan etkilemişti. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının hemen ardından İran, savaşın kendi topraklarına sıçrayacağı endişesiyle SSCB'deki Büyükelçisi Muhammed Said Mirağayı vasıtasıyla Rusya Dışişleri Bakanı Molotov'a bir nota vererek Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının İran ile herhangi bir ilgisinin olmadığını ve İran'ın daha önce de ilan ettiği gibi savaş boyunca tarafsız kalacağını belirtti(Abadyan,1347:8).

İran hükümeti, SSCB nezdindeki diplomatik girişimlerinde; bir taraftan savaş süresince tarafsız kalarak savaşın yıkıcı etkilerinden uzak durmayı planlarken diğer taraftan ülkenin kalkınmasında ve gelişmesinde önemli katkısı olan Almanya ile ilişkilerini sürdürmeyi hedefliyordu. Ancak Almanya'nın, SSCB'ye saldırması, İran açısından önemli riskleri de beraberinde getirmişti. II. Dünya Savaşı boyunca Almanya ile ticari ilişkilerini deniz yoluyla sürdüren İran, İngiltere'nin artan baskılarından dolayı 29 Kasım 1940 yılında yapılan ticaret

anlaşması ile SSCB topraklarını kullanarak sürdürüyordu. Almanya'nın SSCB'ye saldırmasının ardından İran'ın Almanya ile olan ticareti hem deniz hem de kara yoluyla kesilmiş oldu. Hatta Almanya'nın SSCB'ye saldırması, İran'ın Müttefikler tarafından işgaline neden olacaktı.

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB'ye saldırması nedeniyle İngiltere Başbakanı Churchill, 22 Haziran 1941 günü Avam Kamarası'nda Britanya'nın bütün imkânlarıyla SSCB'ye yardım edeceğini duyurmuştu. Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt de SSCB'ye Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olarak destek vereceklerini açıklamıştı. Böylece SSCB, Müttefikler saffında II. Dünya Savaşı'na katılmış oldu. İngiltere ve ABD'nin SSCB'ye destek sözü aynı zamanda taahhüt niteliği taşımaktaydı. Bu taahhüt; SSCB'ye silah, cephaneye, hammadde ve gıda maddelerinin sevkiyatını içermektedir. Bu nedenle SSCB'ye yapılacak sevkiyatta ve Müttefiklerle SSCB arasında sağlanacak askeri irtibatla İran coğrafyası, stratejik öneme sahipti. Bunun için İran, Müttefikler tarafından hedefe alınmış ve ülkenin işgali için artık bahaneler aranmaktaydı(Sanghvi,1971:58).

SSCB, Almanya'nın İran ile iş birliği vasıtasıyla Kafkasya'ya yerleşip SSCB'nin nüfuz alanları içerisinde yer alan petrol kaynaklarını kontrol edeceğinin kaygısını taşıyordu. Ayrıca Rusya, "Sıcak Denizlere İnme" politikasının İran güzergâhına Almanya'nın yerleşmesinin Rusya'nın söz konusu politikasının İran topraklarındaki kısmının sekteye uğratabileceğini de hesap ederek İran'ın Almanlar tarafından kontrol edilmesinden önce bölgenin işgalini planlamaktaydı. İngiltere ise Almanların İran'da etki alanlarını gün geçtikçe genişletmesini ve İran yönetiminin tarafsızlık görüntüsüyle bu duruma göz yummasını hazmedemiyordu. Çünkü Almanya'nın İran coğrafyasında bulunması; İngiltere'nin Orta Doğu, Hindistan ve Uzak Doğu'ya kadar uzanan sömürgelerine tehdit oluşturuyordu. İngiltere'nin bu sömürge güzergâhının arasında sadece Almanların İran'la hızla ilerleyen askerî ve ekonomik iş birliği söz konusuydu. Bu nedenle İngiltere, Almanya'nın İran'daki varlığının sonlandırılmasını ve bölgenin işgal edilmesini desteklemekteydi. Bunun için uygun şartların oluşmasını bekleyen İngiltere, Almanya'nın SSCB'ye saldırmasıyla önemli bir fırsat elde etmişti.

SSCB, bir taraftan kendi topraklarında hızla ilerleyen Almanya'ya karşı dururken diğer taraftan İran'ı işgal etmek için planlar yapıyordu. SSCB, İran'daki Alman vatandaşlarının birer istihbarat memuru olarak faaliyet gösterdiğini ve SSCB aleyhinde çalışmalar yürüttüğünü gerekçe göstererek söz konusu Alman vatandaşlarının tutuklanıp sınır dışı edilmesini İran'dan talep etmişti(Abadyan,1347:11). Rıza Pehlevi, Rusların bu isteğini kabul etmedi. İran hükümeti, bu tavrıyla İran'ın bağımsız bir ülke olarak dış müdahaleler sonucunda karar almayacağı iradesini SSCB ve İngiltere'ye göstermişti. İran'da bulunan Alman vatandaşlarının çoğu askerî uzmanlardan oluşmaktaydı. İran ordusunun modernizasyonu için danışmanlık yapmakta olan Alman teknik uzmanlar, ayrıca İran'da kurulan fabrikaların, üretim sahalarının inşasında ve çalışmasında mühendis olarak görev yapmaktaydı. Bu nedenle İran'ın askerî ve ekonomik olarak ilerlemesini Almanya ile olan ilişkilere bağlayan Rıza Şah, bu yakın iş birliğini yıllarca sömürgesi altında ezildiği İngiltere ve Rusya'nın isteği ile kesmek istemiyordu(Muhdevi, 1393:227).

II. Dünya Savaşı'nın başlarında Avrupa'da bütün cephelerde hızla ilerleyen Alman ordusu, Rıza Şah'a Almanların savaşı kazanacağı ümidini vermişti. Bu nedenle Almaya ile iktidarı boyunca yakın işbirliğini sürdüren Rıza Pehlevi, Almanların zaferiyle sonuçlanan bir dünya savaşının ardından İran'a sağlanacak menfaatin planlarını yaparak resmîyette tarafsız; ama uygulamada taraftar bir politika takip etmişti. Rıza Pehlevi'nin uyguladığı savaş politikasının İran'a sağlayacağı fayda, Almaya liderliğinde Mihver Ülkeleri'nin II. Dünya Savaşı'nı kazanmasına bağlıydı. Rıza Şah'ın savaşın başından beri yürüttüğü söz konusu politika, aynı zamanda Müttefiklerin İran'ı işgal etme riskini de taşımaktaydı(Muhdevi,1393:382-385).

SSCB, İran'ın Alman vatandaşlarını sınır dışı etmediğini gerekçe göstererek II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığının bozulduğunu açıkladı. Rusya, kendi topraklarının güneyinde İran'ın Almanların konuşlanmasına izin vermeyeceklerini belirterek İran'ın tarafsızlığını tanımadıklarını duyurdu(Kazımzade, 1328:14). SSCB'nin bu hamlesi, İran'ın kısa bir süre sonra işgal edileceğini ifade etmekteydi. İngiltere ve SSCB tarafından hazırlanan İran'ı işgal planı 25 Eylül 1941 tarihinde uygulanmaya başladı. SSCB'nin Tahran Büyükelçisi Smirnov ve İngiltere'nin İran'daki temsilcisi Sir Reader Bullard, İran'ın SSCB ve İngiltere tarafından işgal edileceğini bildiren müşterek bir nota hazırlayarak gece yarısı Başbakan Ali Mansur'un evine gittiler. Başbakan Ali Mansur'a verilen notadan yaklaşık üç saat sonra İran, Müttefikler tarafından işgal edilmeye başladı(Şemim,1346:20).

25 Eylül 1941'de Kızıl Ordu, İran'ı üç koldan işgale başladı. Birinci koldan ilerleyen Rus ordusu, Maku çevresinden başlayarak Rızaiye Gölü'ne ve nihayetinde Tebriz'e girdi. Tebriz ve çevresi Rus uçakları tarafından ateş altına alındı. Bu arada valilik binası bombalanarak tahrip edildi. Tebriz'e giren SSCB askerleri, şehirde bulunan yöneticiler başta olmak üzere halktan birçok kişiyi tutukladı(Adilfer,1396:106-107). İkinci kol, Hazar Denizi kıyılarından başlayarak buradaki limanların işgali ile devam etti. Ardından Gilan, Mazenderan ve Kazvin şehirlerinin işgali gerçekleşti. Üçüncü kısım ise Gergan ve Horasan çevrelerinin işgalinin tamamlanmasının ardından Semnan önlerine kadarki bölge, SSCB tarafından kontrol edildi. İran'ın kuzey bölgelerinde SSCB işgali sürmekteyken İngiliz ordusu da ülkenin güneyinden işgale başlamıştı. İran'a iki koldan giriş yapan İngiltere'ye ait birlikler, ilk olarak Şattülarap'ı geçip Abadan'daki İran Deniz Kuvvetleri'ni ateş altına alarak Ahvaz'ı bombaladı. Bu vesileyle bölgede bulunan İran'a ait uçakların havalanmasına dahi müsaade edilmeyerek yok edildi. İkinci koldan Hüsrevi sınır bölgesinden İran'a giriş yapan İngiliz güçleri, buradaki Şah Petrol Tesisleri'ni işgal ederek Kırmanşah'a kadar ilerledi. Kırmanşah'da İran ordusu tarafından durdurulan İngiltere'ye ait askerî birlikler ile İran Kara Kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. İran ordusunun yoğun direnişi, İngilizleri zora sokmuştu. Kızıl Ordu'nun İngiliz güçlerine yardım etmesi sonrası, İran ordusu yenildi. Böylece İran; kuzeyden SSCB'nin, güneyden ise İngilizlerin işgaline uğradı(Medeni,1378:262-263).

İran'ın işgali karşısında Başbakan Ali Mansur, istifasını Şah'a sundu. Şah, Ali Mansur yerine Muhammed Ali Foruği'yi başbakan olarak görevlendirdi. Diğer taraftan Rusya'nın ve İngiltere'nin İran'daki temsilcileri, Başbakan Foruği'ye Rıza Şah'ın yirmi dört saat içerisinde istifa ederek İran'ı terk etmesi içi süre tanıdıklarını aksi takdirde Müttefiklerin Tahran'a girip zor kullanarak kendisini indireceklerini bildirdi(Şemim.1346:22-23). Son derece önemli olan bu durum üzerine Rıza Şah'ın istifa etmekten başka çaresi yoktu. Mermer Sarayı'nda Başbakan Foruği ve Veliht Muhammed Rıza ile görüşen Şah Rıza Pehlevi, işgal karşısında halkın gözünde saygınlığını kaybetmemek ve halkın işgal sonucunda daha fazla yıpranmasını önlemek için istifa ederek Veliht Muhammed Rıza Pehlevi lehine tahttan çekildiğini bildirdi(Nihavendi,2014:128).

İran'ın işgal edilmesinin ardından, SSCB ve İngiltere, İran hükümetini Müttefiklerle ittifak anlaşması yapmak için zorlamaktaydı. Ülkenin neredeyse tamamını işgal eden Müttefikler, gittikleri her yerde halkı tahkir edici davranışlar sergiliyor ve halkın mallarını özellikle gıda maddelerini yağmalıyorlardı. Bu olaylar sebebiyle halk, hükümeti düşman karşısında suskun kalmakla suçlayarak tepkisini protestolarla dile getiriyordu. İran yönetimine karşı gerçekleştirilen protestolar, Müttefiklere ajanlık yapan kişiler tarafından teşvik edilmekte ve İran hükümeti yıpratılmaktaydı(Emini D.,1388:110). İran'da yaşanan bu kargaşaya bir de ülke genelinde kıtlık ve salgın hastalıklar eklenmişti. Başbakan Foruği, ülkenin ağırlaşan şartlarının çözümü için Şah Muhammed Rıza'ya Müttefiklerle anlaşma önerisinde bulundu. Müttefiklerle anlaşma imzalamaktan başka çaresi kalmayan Şah Muhammed Rıza, bu anlaşmaya razı oldu. Böylece 29 Ocak 1942 tarihinde İran ile Müttefikler arasında İttifak Anlaşması imzalandı(Şemim,1346:25).

İran ile Müttefikler arasında imzalanan ittifak anlaşmasından sonra, İran Milli Meclisi'nde büyük tartışmalar yaşandı. Meclis üyelerinden bazıları hükümeti bu anlaşmayı imzalayarak vatani yabancılara teslim etmekle suçladı(Elmuva,1946:200). Meclis üyelerinden bazıları ise II. Dünya Savaşı'nın daha bitmediğini bu nedenle savaşın kazanan tarafının henüz belli olmadığını belirterek imzalanan anlaşmaya karşı tepki gösterdiler. Anlaşmaya tepki gösteren meclis üyelerinin birçoğu, savaşı Almanların kazanacağı yönünde fikirler beyan ederek Almanya ile bu zamana kadar elde edilen kazanımların heba edildiğini savunmuşlardı. Almanya'nın savaştaki üstünlüğünü Orta Doğu'ya taşıması durumunda İran'ın II. Dünya Savaşı'nın önemli çatışma alanlarından biri olacağını belirten Alman yanlısı bazı milletvekilleri, söz konusu anlaşmaya tepki göstererek Başbakan Foruği ve hükümetini eleştiriyordu(Şemim,1346:29).

İran, yapılan ittifak anlaşmasından sonra Müttefiklerin kontrolüne girmişti. Bu anlaşmayla birlikte İran hükümeti, Rıza Pehlevi döneminde takip edilen bağımsız politikalar yerine Müttefiklerin direktifleri doğrultusunda hareket etmeye başladı. İran, bu yöndeki ilk faaliyetini Almanya ile olan ilişkilerini kesmekle gerçekleştirdi. Ardından Müttefiklerin baskısıyla 9 Eylül 1943'te Almanya'ya peşinden Japonya'ya savaş ilan eden İran, ülkede bulunan bütün Alman yatırımlarını ve faaliyetlerini kendi kontrolüne alarak burada görev yapan Alman teknik uzmanlarını aileleri ile birlikte tutukladı. Bütün haberleşme imkânlarını, demir yollarını, liman ve kara yollarını, başta petrol olmak üzere tüm doğal zenginliklerini Müttefiklerin kullanımına açan İran, savaştan sonra siyasi varlığını sürdürebilme ümidiyle Müttefiklerin kontrolüne girdi(Erşadi,1377:19). İran'ın

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı bu müşkül durum İran'ı Müttefik Ülkeler ekseninde yaşayacağı yeni krizlere sürükleyecekti.

5. Sonuç

Rıza Pehlevi, İran'da Kaçarlar döneminde Kazak Tugayları bünyesinde askerlik mesleğine başlayıp ülkede savaş bakanlığına kadar yükselmiş disiplinli ve başarılı bir komutandı(Afhami,2019:27). 1925 yılında Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasıyla İran'da şahlığını ve hanedanlığını ilan eden Rıza Pehlevi, yaşamı boyunca İran'da İngiltere'nin ve Rusya'nın yürüttüğü sömürgeci faaliyetlere tanıklık etmişti. İktidarı süresince İran toplumunu milliyetçi temellere dayalı modern bir yapıya kavuşturmak için çabalayan Şah Rıza Pehlevi, aynı zamanda ülkesini Rusya ve İngiltere'nin etki alanından çıkarmak için mücadele etmişti. Rıza Şah, bu amaçla İran'ın dış politikasını bir denge siyaseti üzerine kurmayı planlamıştı. Rıza Şah'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı yürüttüğü denge politikası; siyasi, askerî ve ekonomik yönden güçlü bir başka Avrupa ülkesi olan Almanya ile geliştirilen ilişkilerle sağlanmaktaydı.

Rıza Pehlevi, İran'ın Almanya ile ilişkilerini ülkenin sanayileşmesi ve kalkınmasına olan etkisi çerçevesinde değerlendirirken Almanya da I. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı kayıpları Avrupa dışına açılarak telafi etmek istiyordu. İran'ın uzun yıllar boyunca Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu alanında yaşadığı yıpranmışlık, İran'ın Almanya ile olan ilişkilerini Rusya ve İngiltere'ye karşı bir denge unsuru olarak kullanmaya mecbur kılmıştı. İran, bu politikayı uygularken bir taraftan ülkenin kalkınmasını sağlıyor, diğer taraftan Almanya'nın gücü ve koruyuculuğu sayesinde Rusya ve İngiltere'nin siyasi baskısını asgariye indiriyordu. Bu bağlamda Şah Rıza Pehlevi İran'ın Almanya ile olan ilişkilerini çok hassas bir denge üzerinde sürdürmekteydi. Rıza Pehlevi döneminde dış politikada kurulan denge siyaseti; İran'a siyasi, askeri ve ekonomik olmak üzere birçok alanda fayda sağlamıştı. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması, İran'ın Almanya ile ilişkileri tehlikeye düşürdü. Özellikle 22 Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye saldırması, İngiltere ve SSCB'nin İran'a baskılarını hat safhaya ulaştırmıştı. İngiltere ve SSCB'nin İran'a Almanya ile ilişkilerini kesme çağrılarını Şah Rıza Pehlevi'nin reddetmesi ve bunun sonucunda İran'ın İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmesi, Rıza Pehlevi döneminde İran ile Almanya arasındaki ilişkilerin son bulmasına neden olmuştu.

Kaynaklar

- Abadyan, H.(1347). “Amrika ve Ehemmiyet-i Nizami-yi İran Der Ceng-i Cihani-yi Dovvom”, *Fasılname-yi Tarihi Revabit-ı Harici*, Sal-ı Devazdehom, Şomare-yi Çehel-i Heft, 1-30.
- Adilfer, B. A.(1396).“Tesirat-ı Ceng-i Cihani-i Dovvom Buruz-ı Buhran-ı Mevad-ı Gezayi Der Azerbaycan”, *Fasılname-yi Gencine-yi İsnad*, Sal-ı Bistom, Tabistan, 50-68.
- Afhami, G.R.(2019), *Zendegi ve Zemaneyi Rıza Şah*, İntişarat-ı Danişgah-ı Kaliforniya.
- Akılı, B.(1379). *Rıza Şah ve Gışun Müttehîd El Şekl*, Neşr-ı Namek, Tahran.
- Beset, A.(1388). *Der Tarih-i Revabit-ı İran ve Alman*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran.
- Beygedli A. (1386).“Revabit-ı Diktatori-yi Şarki Ba Cumhuri-yi Weimar ve Naziha”, *Mecelle-yi Zamane*, Şomare-yi Şest,113-148.
- Dilfani, M. (1378). “Nakş Devlet-i Alman Der İcad-ı Sanayii Nizami ve Teslih-i Erteş Der Dore-yi Rıza Şah” *Fasılname-yi Gencine-yi İsnad*, Şomare-yi Se ve Do, Zemistan, 83-93.
- Emini, A. R. (1388). *Tarih-i Tehevvat-ı Revabit-ı Harici-yi İran EzKacariye Ta Sukut-ı Rıza Şah*, Tahran.
- Emini, D. M. (1320). *Ez Sevvom Ta Bisto Pencom Şehrîver*, İntişarat-ı Behar, Tahran.
- Ezgandi, A. R. (1383). *Revabit-ı Harici-yi İran (1320-1357)*, Neşr-ı Kums, Tahran.
- Eldeva, M. (1949). *İran Der Asr-ı Pehlevi Pehlevi-yi Dovvom*, C. Çahar, Çaphane-yi Peka, Lenden.
- Erşadi, M. Z.(1377). *Gozine-yi İsnad Revabit-ı İran ve Alman*, C. Se, Müessese-yi Çap ve İntişarat-ı Vezaret-i Umur-ı Harici-yi İran, Tahran.
- Furan, C. (1383). *Mukavemet-i Şikenende Tarih-i Tehevvat-ı İctimai-yi İran*, Tercüme. Ahmed Tedyin, Müessese- yi Hedemat-ı Ferhengi-yi İran, Tahran.
- Katuzyan, M. A. (1390). *İktisadi-yi Siyasi-yi İran: Ez Meşrutiyet Ta Payan-ı Selsele-yi Pehlevi*, Tercüme. Muhammed Rıza Nefsi ve Kambiz Azizi, Tahran.
- Kaydari, A. K.(1396). “Karardad-ı 1907 Hemkari-yi Rus ve İngilis ve Havadis-i Hunin-i Ebriz Der Sal-ı 1911”, *Pejuheşha-yi Tarih-i İran ve İslam*, Peyiz ve Zemistan, Şomare-yi Bisto Yek, 207-232.
- Kazımzade, F.(1325). *Rus ve İngiliz Der İran*, İntişarat-ı Frankalin, Tahran.
- Medeni, S. C. (1378). *Tarih-i Siyasi-yi Muasır-ı İran*, Defter-i İntişarat-ı İslami, C. Evvel, Tahran.

- Mumen E.(1380).“Nakş-ı Danişcuyan-ı İrani ve Matbuat-ı Farisi Zeban Alman Der Revabıt-ı İran ve Alman Der Asr-ı Rıza Şah”, *Fasılname-yi Tarih-i Muasır-ı İran*, Şomare-yi Nozdeh, Zemistan, 149-166.
- Muhdevi, A. H. (1393). *Siyaset-i Harici-yi İran Der Doran-ı Pehlevi*, Neşr-ı Peykan, Tahran. *Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran, 1385.
- Muhdevi, A. H. (1385). *Tarih-i Revabıt-ı Harici-yi İran Ez Safaviye Ta Payan-ı Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Müessese-yi İntişarat-ı Emir-i Kebir, Tahran.
- Nakibzade, A. (1383). *Came-yi Şinasi Bitarafı ve Revanşinasi İnzivagirayı Der Tarih-i Diplomasi-yi İran*, Merkez-i İsnat ve Hedemat-ı Pejuheşi Umur-ı Harici, Tahran.
- Nihavendi, H.(2014). *Muhammed Rıza Pehlevi Aherin Şahinşah 1919-1980*,Tercüme. Dadmehr, Kitab-ı Korp, Los Angeles.
- Pira, F. (1379). *Revabıt-ı Siyasi- İktisadi-yi İran ve Alman Beyn-i Do Ceng-i Cihani*, İntişarat-ı Merkez-i İsnad Cumhuri-yi İslami, Tahran.
- Rahmani A. (1384). *Alman; Menafi-yi Milli ve Emniyet-i Cumhuri-yi İslami-yi İran*, C.1.,Tahran.
- Refi H., Abbaszade, M. (1397). “Berresi, Revabıt-ı İran ve Alman Der Asrı Pehlevi”,*Fasılname-yi Mutalaat-ı Siyasi*, Sal-ı Yazdehom, Şomare-yi Çehel-i Do, Zemistan, 113-148.
- Sanghvi, R. (1971). *Aryamehr: İran Şahu Siyasi Bir Biyografi*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Şemim, A. Z. (1346). *İran Der Dore-yi Seltenet-i Alihazret Muhammed Rıza Pehlevi*, Çaphane-yi İraniyan, Tahran.
- Woodruff, W.(2006). *Modern Dünya Tarihi*, Çev: Hale Vardar ve Arda Vardar, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Zevki, İ.(1368). *İran ve Kudredha-yı Bozorg der Ceng-i Cihani-yi Dovvom*, Neşr-ı Pajeng, Tahran.